

Fyrstu griksku kosmologarnir

Altjóða
stjörnu-
frøðiár 1

Pól Jespersen

ST hefur lýst 2009 at vera altjóða stjörnufrøðiár. Í tí sambandi er ætlanin í nökrum greinum at siga frá stjörnufrøðiligum fyrirbrigdum og táttum í stjörnufrøðisöguni, ikki sum fakmaður, havi ikki førleikan, men heldur sum áhugaður leikmaður

Merkisár í vísindunum

Í 2005 vóru liðin 100 ár, síðan Albert Einstein orðaði sitt serliga relativitetsástandi, og í 2007 var hálv öld runnin, síðan russar tóku allan heiminn á bóli við fylgisveininum Sputniki 1. Í ár eru so liðin 400 ár, síðan ítalski alisfrøðingurin og stjörnufrøðingurin Galileo Galilei setti ein kikara, sum hann sjálvur hevði gjørt, fyri eygað og vendi honum móti himmalhválvinum. Árið í ár er eisini merkisár á tann hátt, at liðin eru 150 ár, síðan Charles Darwin gav út bók sína um menningar-lærna.

Galileo Galilei

Orsökini til átakið hjá ST eru tey 400 ára gomlu avrikini hjá Galilei. Í 1609 frætti hann, at Hans Lippershey í Hollandi hevði gjørt royndir við einum kikara. Galilei gjørdi sær egnan kikara, og veturin 1609-10 sá hann eftir stuttari tíð fjøll á mánanum, blettir í sólini, fasur á Venus, mánar í ringrás um Jupiter og mangt annað forvitnisligt. Galileo Galilei er granskarin, sum fram um aðrar grundfestir tað vísindaliga arbeiðslag, sum enn verður brúkt.

Gamalt áhugamál

Tað ber eyðvitað ikki til at siga neyvt, nær áhugin fyri rúmdini og heimsmyndini birtist av álvara. Helst hefur hann verið líka leingi, sum menniskjan, umframt at vinna sær matin í munnin, hefur havt so frægt avlop, at hon eisini megnaði at fáast við listaligt virkseimi og at grunda um stórar spurningar í tilveru og náttúru. Tá ið okkara fjaru forfedrar hava eygleitt stjörnuhválvið, man tað eisini hjá teimum hava kenst sum ein avbjóðing at skilja, hvussu ævinliga gonguverkið var skipað. Hóast

langfedrarnir hava borið okkum tær ílegurnar, sum gera okkum so fræg, sum vit eru, hava fólk tá havt nógv lakari móguleikar, enn vit, at grunda um tær reglur, sum náttúran virkar eftir, tí tey vistu ikki alt tað, sum vit nú vita. Móguleikarnir at gera málingar vóru eingir ella smáir, tí skipað vísindi vóru eingi at leita til.

Søgan byrjar

Allar mentanir hava havt sínar skapanarsøgur, ella rættari mýtur, sum kunnu tykjast okkum løgnar, stundum heilt láturligar. Kortini hefur hetta onkursvegna verið ein trilvandi byrjan til tað, sum skuldi koma seinni.

Í okkara heimsparti er siður at vísa til eina byrjan við teimum stóru jonisku heimspekingunum, Thales úr Milet og fleiri við honum. Thales (um leið 625-550 f.kr.) er kanska hin fyrsti teinkjarin, sum vit kunnu hefta orðið vísindi uppí. Thales helt, at jørðin (og alt annað) einaferð hevði verið vatn og seinni var umbroytt í onkrari natúrligari tilgongd. Hann grundaði um jarðskjálvtar og onnur fyrirbrigdi, og hesar hugsanir

vóru grundaðar á natúrligar (og ikki yvirnatúrligar) frágreiðingar.

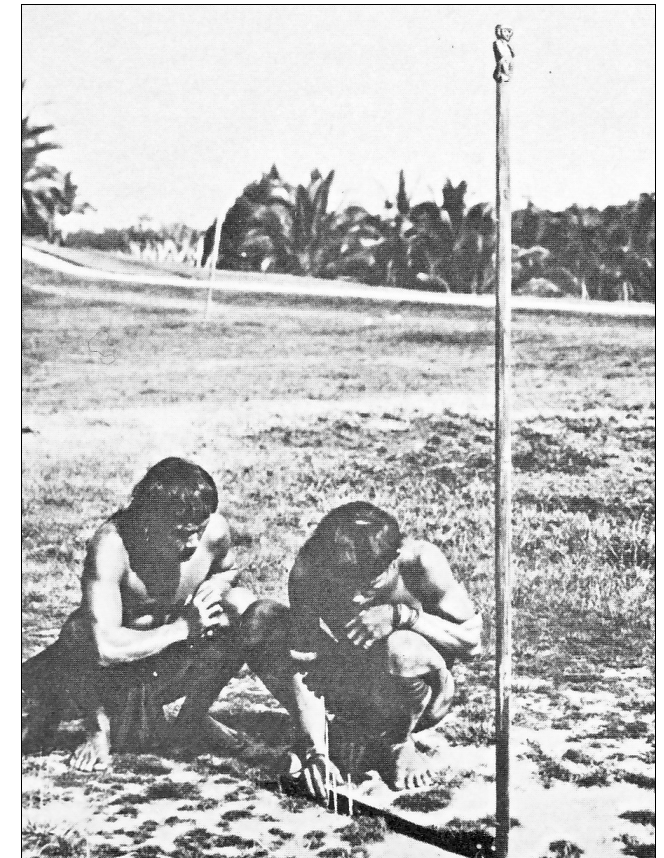
Anaximander (611-547 f.Kr.), sum var samtíðarmaður og næmingur Thales, sigst vera fyrstur at gera sær hugsanir um, at jørðin bogaði. Hon bogaði suður og norður, men ikki eystur og vestur (!), t.e. ikki sum ein sylindari. Soleiðis kundi hann greina, hví ymsar stjörnumyndir sóust á luftini, alt eftir, um tú vart staddur í Egyptalandi ella í Grikkalandi. Anaximander var eisini fyrstur at gera eitt heimskort.

Xenophanes, sum livdi um hetta sama mundið, helt, at eldfimt gass lak úr jørðini um náttina og síðan brann um dagin. Sólin var tí einki annað enn ein mikil gasslogi, sum fánaði, tá ið náttin aftur nærkaðist, og stjörnuurnar vóru einki annað enn gløður eftir henda mikla gasseld. Móti morgni festu gløðurnar aftur í gassið o.s.fr.

At nevna hesar og aðrar heimspekingar vísindamenn í okkara týdningi, ber illa til, men tað ger minni. Teir eru kortini onkursvegna teir fyrstu kosmologarnir (sum

fáast við kosmologi, læruna um kosmos, alheimin), tí teimum tørvar ikki yvirnatúrligar frágreiðingar ella gudar at undirbyggja sínar hugsanir. Vit skulu hefta okkum við, at teir leggja seg eftir at greina fyrirbrigdini við natúrligum grundgevingum. Tað ger allan munin, tí tá ber til at semjast, vera ósamd, hava

at, bera saman, bøta um ella at koldøma eins og í nútíðar vísindum. Hetta hóvaði grikkum væl, tí teimum dámdi væl at kjakast, har sum fólk í øðrum mentanum kanska ikki torðu at seta spurningar við sínar mýtur, tí tær vóru ein spurningur um trúgv. Og náttúruvísindi eru ikki trúgv, heldur alt annað.

Sólhæddin verður máld á Borneo við stavi nevndur gnomon.